

Дмитро МАЛАКОВ,
старший науковий співробітник
Музею історії Києва
Фото **Олеся ДМИТРЕНКА**

Зайве нагадувати, що назва цієї річки походить від імені сестри легендарних князів Кия, Щека, Хорива Либеді. Вважають, що брати сиділи на горах над-дніпрянських, які одержали відповідні назви — Києвиця, Щекавиця та Хоривиця. А князівні Либеді належали угіддя понад річкою, яка оминає ті висоти із заходу й півдня.

Перша письмова згадка про річку Либідь відома з 968 року, коли Київ узяли в облогу печеніги. Про це автор "Повісті минулих літ" зазначає: "Не можна було вивести коня напувати: стояли печеніги на Либеді".

Упродовж віків ця річка правила за природну перепону на шляху до міста, яке лежало далі, на гордовитих кручах над долиною. І так само, як у наш час, не кияни, а вихідці з провінції, тепер велично називаної "регіонами", прагнуть утвердитися в Києві, щоб панувати над усією Україною, колись змагалися за київський стіл князі чернігівські. Взимку 1126 року чернігівський князь Всеволод Ольгович з половцями перейшов замерзлий Дніпро і, почавши воювати за Київ, "через Либідь стреляхуся". З луків, звичайно ж, бо вогнепальної зброї ще не було.

1679 року знов згадується ця річка, коли, як нотує Самовидець, "татарі, подпавши, учинили немалую шкоду, бо козаків і москві немало порубали і живо побрали, которіє при конех зоставали за Либедю, также коней много барзо заняли". Певно, йдеться про пасовиська на заплавах Либідських луках. А 1687 року знов татари "усе літо не давали отпочинку, же з города за Либедь трудно было выйти".

У ті часи річкою користувалися як джерелом питної води й водної енергії. На Либеді, що була загачена, як усі малі річки в Україні, стояли водяні млини. 1686 року їх було сім, вони належали київським монастирям, які мали від того неабиякий зиск. На млинах переробляли зерно на борошно та крупи, збивали олію, валяли сукна. На ставках розводили гусей, качок і коропів, прали білизну й купалися. На заплавах луках випасали худобу, понад ставками були городи.

Про те, якою була Либідь понад триста років тому, дає уявлення план Києва, складений 1695 року полковником Іваном Ушаковим. На мапі нанесено всі броди, мости, греблі та млини на Либеді, показано шлях уздовж її лівого берега.

Довжина річки тоді дорівнювала 5804 сажням, тобто 12,4 км. Нинішні довідники показують 14 або навіть 16 км. Така розбіжність пояснюється тим, що русло Дніпра впродовж тисячоліть неодноразово змінювалося, а відтак зсувалося й гирло Либеді. До того ж, у ХХ столітті русло й гирло Либеді інженерно врегульовані.

А тоді за 100 сажнів від Дніпра стояв млин Видубицького Михайлівського монастиря. Вище був ще один млин, за 187 сажнів від першого млина через річку був перекинутий місток. Сюди вів шлях із цього монастиря. За 620 сажнів вище стояв млин Михайлівського Золотоверхого монастиря. Тут Либідь була широка, з острівцями серед течії. За 250 сажнів вище, при гирлі Горіховатського струмка, що впадає у Либідь, стояв так званий Максимів млин. Поряд був брід, до якого вів шлях від Васильківської брами Печерської фортеці. Цим стометровим бродом, як зазначено на плані, "татарський прихід буває", тобто з півдня.

За 838 сажнів вище від цього броду був інший — Соколинний, завдовжки 106 сажнів. Ним долали

...І СЕСТРА ЇХНЯ ЛИБІДЬ

поросле чагарником гирло Кловського струмка — лівої притоки Либеді.

За 298 сажнів вище річку перетинала 25-саженна гребля з млином Софійського монастиря. До цієї греблі вів шлях від Золотих воріт, а за 300 сажнів вище за течією був брід Мужичок. Сюди також вів шлях від Золотих воріт.

Далі Либідь протікала серед болотистих берегів, і за 575 сажнів вище Мужичка був ще один брід, до якого вів шлях із Львівської брами. На такій самій відстані стояв другий Софійський млин — Шулярський (напевно, Шулявський). За 150 сажнів вище через Либідь був перекинутий дерев'яний міст і стояло два млини — на основному руслі та на бічній протоці. Сюди вів шлях від Кирилівського монастиря. За 500 сажнів вище в Либідь впадав струмок Вершинка, а за 350 сажнів ще вище був останній брід через Либідь, яка брала початок за

450 сажнів вище того броду. Звідси, згідно з планом, було 2504 сажнів (5,3 км) до витoku річки Сирець, і в цьому проміжку суходолом повз притоку Либеді струмок Скоморох та повз Глибочицю й Сирець лежав битий шлях на Львів.

Із опису Київського намісництва 1785 року дізнаємося, що тоді Либідь мала ширину дві сажні, тобто 4,2 м, а глибину — аршин, або 0,7 м.

Коли в середині ХІХ ст. почалося спорудження нової Київської фортеці на Печерську, його мешканців переселяли на лівобережжя Либеді, розплановане під нові вулиці. Ця частина міста одержала назву "Нове строєніє", згодом сформоване як Либідська частина міста.

Історик Києва Микола Сементовський наприкінці ХІХ ст. називав лише три болотисті ставки на Либеді: Шулявський, що належав Кадетському корпусу (нині в цій ста-

ровинній будівлі міститься Міністерство оборони України), Паньківський — неподалік однойменної вулиці та Печерський, що лежав при тодішньому місці впадіння Либеді в Дніпро — урочищі Коноплянка. А Васильківська гребля була кордоном міста і повіту.

Справді, колись Либідь несла значно більше води і в нижній течії була судноплавною. Щоправда, судна ті були невеличкі.

Нині річка Либідь має площу водозбору 66,2 кв. км. Її витoki — джерела неподалік сучасної залізничної платформи Борщагівка та у Відрадненському парку. На перших кілометрах річка тече в бетонному колекторі. Далі її течія легко простежити, бо вздовж русла йдуть залізничні колії, прокладені в 1868—1869 роках. Серед горбистого київського рельєфу тогочасні інженери-шляховики вважали найзручнішим і зоощадливим прокласти трасу залізниці саме так. Залізниця вела до Дарницького залізничного мосту, спорудженого тоді за проектом видатного інженера Антона Струве. Для захисту цього колись найдовшого мосту в Європі на випадок війни на Лисій горі, що височить над долинами Дніпра й Либеді, за проектом відомого інженера-фортифікатора Едуарда Тотлебена було зведено Лисогірський форт. Згодом він втратив військоове значення і став відомим місцем страт на шибениці за вироками військово-окружного суду.

Басейн Либеді розчленований глибокими ярами і приярками, які відкривають численні джерельця, часом давно вже зниклі. Либідь живиться багатьма притоками, більшість із яких взято в закриті колектори. Їх можна побачити лише в місцях впадіння в Либідь. Шкода, що біля цих гирл немає належних позначок та гідного архітектурного оформлення. Адже це теж важливий елемент міської культури та виховання любові до рідної землі.

Притоки мають переважно дуже давні історичні назви. Скоморох протікає під сучасною вулицею Білоруською, між вулицями Дмитрівською та В'ячеслава Чорновола і далі під площею Перемоги. Китаївський — в урочищі Китаїв. Буслівка — в кінцевій частині сучасних вулиць Кіквідзе, Саперно-Слобідської та Залізничного шосе, а назва йде від Бусового поля, Бусової гори, є й вулиця Буслівська, а саме слово Бус, за однією з версій, — ім'я вождя давнього антського племені, згаданого в "Слові про Ігорів похід". Є струмки, назви яких

збігаються із сучасними топонімами: Відрадний, Шулявка, Кадетський Гай, Паньківський, Совка, Звіринець, Протасів Яр, Горіховатський та ін. Клов тече під вулицею Мечникова, повз Олімпійський стадіон — у колекторі. Вслухаймося в ці назви, що беруть згадки про давні й новітні часи, місцевості, особистості.

Долина Либеді та деяких її приток, так само, як і горбиста частина правого берега Дніпра, багата на поклади глини — сировини для виробництва колись знаменитої київської жовтої цегли. Саме з неї вимуровано найкращі будівлі Києва середини ХІХ—початку ХХ ст. Однією зі згадок про ті виробництва залишився котлован неподалік сучасної станції метро "Либідська". Його сучасна назва — озеро Глинка.

На горах, що височать над долиною Либеді, спочивають вічним сном кілька поколінь киян — на Байковому Старому та Новому кладовищах, на вже закритих Старому Звіринецькому та Братському. На останньому ховали воєнків, які помирали від ран у київських шпиталях під час Першої світової війни. Там само лежать жертви Голодомору 1932—1933 рр. Пам'ятаймо про це!

З кінця ХІХ століття, з розбудовою Києва, річка Либідь зазнала значних змін: зменшилася водність, уздовж течії береги поступово закріплювали дерев'яними, а потім залізобетонними палями. Уздовж русла прокладено каналізаційний закритий колектор, яким раніше міські нечистоти скидали в Дніпро. У другій половині ХХ ст. Либідь майже всюди взято в штучне бетонне русло, на взірєць каналу, а місцями сховано в трубу. Лише невеличка ділянка попід Лисою горою залишилася в природних піщаних берегах. Але користуватися річкою у звичному розумінні й там не можна — варто лише згадати, скільки об'єктів промисловості й транспорту розташовано на берегах цієї багатостраждальної терплячої річки...

Милозвучна й ласкава назва Либідь широко представлена у київській топонімії: є вулиці Либідська, Володимиро-Либідська, станція метрополітену "Либідська", готель "Либідь" на площі Перемоги з декоративним мідним барельєфом на торці (скульптори М. Грицюк та Ю. Синькевич, 1971 р.). Літописна князівна Либідь присутня і в композиції пам'ятного знака на честь заснування Києва, встановленого на березі Дніпра у Наводницькому парку (скульптор В. Бородай, архітектор М. Фещенко, 1982 р.), а також на майдані Незалежності (скульптор А. Куц, 2001 р.).

Свого часу обговорювали ідею спорудження нового політичного центру столиці на місці сучасної промислової зони на Теличчі. Задум не новий: ще 1918 року, за часів гетьмана Павла Скоропадського, проектували створити урядовий центр Української держави на лівобережжі Либеді — на місці колишніх артилерійських складів, знищених потужним вибухом у червні 1918 року. З переведенням столиці з Харкова до Києва 1934 року до цього проекту не звернулися як до "контрреволюційного". Тепер, враховуючи сучасний стан терену в нижній течії Либеді — наявність залізниці, що веде на лівобережжя та на південь, сучасної автотранспортної розв'язки, мостів, ліній та станції метрополітену, — можна сподіватися на впорядкування берегів річки.

Помандруйте берегами Либеді, поцікавтеся, звідки й куди течуть її стрімкі потоки — тисячоліттями! І буденна суєта здастесь такою нікчемною...

Олесь СЕРГІЄНКО,
культуролог-політолог, почесний професор
МКА, шістдесятник і політв'язень СРСР

Закінчення. Поч. див. у ч. 9 за 2010 рік

"В. Скрипка: "Оксано Яківно, а коли ж вони (КДБ) за Вас узялися?"

— Я їм ніколи не подобалась. Ще з тих пір, коли влаштувала ті вечори (української культури. — О. С.). Але ще більше я їм не сподобалась, коли доклала зусиль до перегляду "справи" сина. (Бездоказовість "справи" і твердість сина були надійною основою правозахисних зусиль О. Мешко — О. С.). Річ у в тім, що я звернулася до кількох адвокатів — ленинградського, московського та двох київських. Хотіла, щоб вони ознайомилися зі справою сина. А їм справи не давали. Адвокати турбували їх, вимагали "справу" до перегляду. Я їм страшенно надокучила. Пустили чутку, що мене мали заарештувати тоді, коли й усіх. А не заарештували, бо "незручно", що мати й син. Думаю, це неправда. Вони ближче зі мною познайомилися вже після того.

В. Скрипка: А не допекло їм започаткування УГГ і Ваша участь у ній?

Допекли. Та ще до заснування Української Гельсінкської групи, після моїх клопотань за сина та відвідин у цій справі депутатів Стельмаха, Патона, Кабалевського, а також Івана Дзюби, вони стали навідуватися до мене частіше — то з трусом, то скласти якийсь протокол дізнання. Я побачила, що я власне під домашнім арештом! Не можу нікуди вийти! Мене хапають, саджають у машину, везуть на особистий трус, трус мого помешкання. А тут ще й хвороба: запалення легенів. Вони щоденно приїжджають. Я їм не відчиняю дверей — вони приїждять з лікарем. Відчиняю лікарю — а вони входять самі. І все це без жодної санкції. Я звернулася до прокуратури, що розцінює це як домашній арешт. Прийшов до мене прокурор Тулін. В його присутності зняли з мене зізнання, якого їм самим не хотіла давати. Прокурор сказав мені: "Ви вільні". А їм сказав при мені: "Припиніть це все". Але я вже була така розлючена, так настроєна на бойовий лад: змагатися, змагатися, не зважаючи ні на що, ні перед чим не зупиняючись". (Оксана Мешко. "Не відступлюся", розділ "Свідчу". С. 286—287).

Ось свідчення дослідника правозахисного руху, члена УГГ, заарештованого за контакт із О. Мешко Василя Овсієнка: "Після арештів членів-засновників УГГ Мешко стала фактично її керівником, а згодом заледве не єдиним її діяльним членом, бо інші сиділи якщо не під арештом, то під адміністративним наглядом. Іноді вона вибиралася з дому через вікно, коли треба було нести матеріали. Бувало автобус, у якому їхала Мешко зупи-

Самотність

ОКСАНА МЕШКО. ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

няли, їм знімали з рейсу і відсилали у зворотному напрямку. Вона майже сама вела тяжку війну з цілим сонмищем кадебістів, стукачів, оперативників, потім психіатрів, слідчих, суддів, конвоїрів, наглядачів. Один кадебіст сказав: "Коли б п'ять таких бабусь на Україну, — все КДБ дістало б інфаркти!" ("Свідчу". С. 3). У дисидентських колах її з

Оксана Мешко з московськими дисидентками

повагою називали "баба Оксана" або "козацька матір" ("Міжнародний біографічний словник дисидентів". Т. I, "Мешко Оксана Яківна", Василь Овсієнко).

Хронологія несанкціонованих затримань, викрадень, обшуків, арештів близького оточення, письмових попереджень, замахів на життя (до арешту відомо два, після повернення із заслання — третій у формі зняття 81-річної хворої Оксани Мешко з рейсу літака, що мало призвести до її смерті "в дорозі") — ця хронологія вражає. З усіх пасток вона вислизала, шийчи гебісти у дурні. Буквально щоденні стреси і випробування непосильні навіть для молодих і здорових людей. Ось лише один епізод.

Почувши стукіт у двері, вбрана для сну в теплі кальсоні, сама вдома, Оксана Мешко спитала, хто стукає. У відповідь — "КГБ. Откройте". Попросила зачекати, доки вбереться в денний одяг. Банда чекати не стала: розтрощила вікна, вдерлась у хату і стала тицяти під ніс прокурорську санкцію на обшук. Мати зневажливим жестом мовчки відхилила папірець, пройшла на кухню, наклапа собі валеріанки, випила і стала підігрівати для сніданку грудочку каші. Далі сіла снідати. Ошелешені й обурені гебісти розгублено мовчали. Тоді старший, гупнувши перед носом Мешко кулачиськом по столу, аж підскочила тарілочка, істерично зарепетував: "Ты долго еще будеш трапезничать!?" На це Оксана Мешко, підвівши на нього очі, спокійно поцікавилась: "Як Ваше прізвище?" У відповідь мовчанка. Тоді додала: "Я зроблю так, що більше ти в цих органах працювати не будеш".

У лекціях жителям Аяна, куди Оксану Мешко мали намір заслати на моє місце, ще до арешту її характеризували так: "Мать нашего политссыльного — злейший враг народа, на вид старушка, но с организмом 40-летней женщины". Це цькування було визнанням безсилля перед 76-річною характерницею. Мій аянський начальник, пенсіонер, на прощання сказав: "Я всегда Вас уважал. Но Вашу мать я уважаю еще больше". А провідний науковий спеціаліст психіатричної лабораторії, яка обстежувала силоміць вміще-

ну 1980 року до Павлівської лікарні Оксану Мешко, після перевірки всіх психічних реакцій підсумувала: "Нам би всім так!"

У світлі сказаного важко збагнути, як Оксані Мешко вдавалося під таким тиском через нескінченний ряд перешкод забезпечувати регулярний вихід і трансляцію через закордонні радіостанції меморандумів, інформбюлетнів, заяв і ламентаций, зібраних видавництвом "Смолоскип" в об'ємні томи матеріалів УГГ, спрямованих на захист людей, які терпіли наругу і сваволлю тоталітарної влади. Влади, що не звикла рахуватися ні з ким і ні з чим — ні з правами людини, ні з власними законами, ні з міжнародними угодами. Тим більш, миритися з непослухом та зухвалістю викриттям її злочинів. За це й нині журналістів убивають. А що вже казати про ті часи! Звідси й замах на її життя, що не вдалося тільки через блискавичну реакцію, рішучість і винахідливість наміченої жертви, яка не відступала, йдучи по лезу. Не сплинули їй ті замаху. На відміну від інших Гельсінкських груп, керована твердою рукою Мешко, УГГ єдина не капітулювала перед гебістським терором. Але якою ціною! 24 члени із 41 заарештовані (інші вже були за ґратами), п'ятеро загинули від рук КДБ. УГГ від репресій зазнала втричі більших втрат, ніж вся решта груп в СРСР, разом узятих. Зате їй єдиний вдалося обернути гебістську операцію "Блок" проти її організаторів і поставити питання національного визволення України з колоніальної неволі, з-під генцидидної політики колонізаторів на порядку денний світової політики. Саме за це група й заплатила ціну свободи і життя своїх членів.

УГГ була першою українською громадською організацією, яка діючи на міжнародно-правових засадах ОБСЄ, стала фактично

Михайло Горинь і Василь Овсієнко вітають з 85-річчям

зародком майбутньої Української держави. Небагато людей тоді (навіть і нині) усвідомлювали всю вагу і значення УГГ, як усвідомлювала їх Оксана Мешко. Ця діяльність стала справою її життя. Обурливі новини про брутальні порушення людських прав співвітчизників, того чи іншого в'язня чи правозахисника пливли валом, і реагувати на все це потрібно було негайно. І найчастіше за браком помічників і часу (вимоги оперативності) все це доводилось робити самій. ("Сидять по шпарах всі мужі хоробрі, всі правдолюбів, чорт би вас забрав!" — писав Василь Стус). Як літня жінка, яку в страху перед можливими репресіями "патріоти" часто боялися пускати на поріг, змогла стати враз і юридично обізнаним правозахисником, і публіцистом, і організатором та конспіратором, щоб дово-

дити розпочату справу захисту кожної конкретної людини до кінця — до переправлення підготовлених матеріалів за кордон, а в разі перехоплення "правоохоронцями" КДБ, повторювати все спочатку?! Де Оксана Мешко брала сили й енергію ще й для листування з безліччю людей, щоб тримати руку на пульсі цих процесів? Через таку здатність сестри називали її в юності "семидільницею". "Сину, — часто казала мати, — немає слова "не можу". Є слово "мушу"!

Так само розумів справу УГГ і Василь Стус. Він ще з заслання, з селища Матросове Магаданської області в листах домагався, щоб його вважали членом УГГ. Повернувшись до Києва у серпні 1979 року. "У Києві я довідався, що людей, близьких до Гельсінкської групи, репресують найбрутальнішим чином. Так, принаймні, судили Овсієнка, Горбала, Литвина, так переголом розправилися з Чорноволом і Розумним. Такого Києва я не хотів. Бачачи, що Група фактично лишилася напризволяще, я вступив до неї, бо просто не міг інакше. Коли життя забране — крихт я не потребую... Психологічно я розумів, що тюремна брама вже відкрилася для мене, що днями вона зачиниться за мною — і зачиниться надовго. Але що я мав робити? За кордон українців не випускають, та й не дуже кортіло за той кордон: бо хто ж тут, на Великій Україні, стане горлом обурення і протесту? Це вже доля, а долі не обирають. Отож її приймають — яка вона вже не є. А коли не приймають, тоді вона силоміць обирає нас... Але голови гнути я не збирався, бодай щоб там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь кожного я мушу обставати до загибуні". (В. Стус, "З таборового зошита", 1983).

Тепер ті, хто сам тоді не наважився вписатися і підставити плече конаючій УГГ, падаючій під тягарем непосильної ноші 75-літній "козацькій матері", сьогодні, з великої "мудрості", після її смерті докоряють їй тим, що згодилась на членство Василя Стуса. Краще хай вони вмовкнуть. І хай їм буде соромно: бо не Оксана Мешко, яка робила неможливе, а вони своєю ледяною боягузливостю штовхнули Василя Стуса з його загостреним почуттям відповідальності на той фатальний для нього крок. Перекладаючи провину за загибель Василя Стуса на Оксану Мешко, яку, як і Василя Стуса і загалом справу УГГ, треба було оберігати, як зіницю ока, боягузливий "патріоти" заспокоюють своє нечисте сумління.

У вирішальній історичній ролі УГГ, яка заклала підвалини національного й державного відродження України, кореняться і сьогоднішні спроби знецінення цієї організації (мовляв, "рух підписантів") і нападок на Оксану Мешко. Автори цих нападків і спроб знецінення УГГ, як і їхні мотиви — відомі. Це московські й українські "космополітичні" кола, які попри могутню міжнародну підтримку, самі на подібну звиягу і жертвність не спромоглися. Та якщо вони з уже згаданої причини міжнародної підтримки без такої жертвності могли обійтися, то справа українського визволення була б без неї мертва. Їхніх в'язнів "пачками" обмінювали на пійманих на гарячому радянських дипломатів-шпигунів, тоді як українців категорично не випускали за кордон, гуртами репресували й убивали. В Україні такими "розумниками" стали відомі Пасхверт та Глузман. Не приховуючи своєї неприхильності до українського патріотичного руху, зневажаючи все українське, а відтак — і Василя Стуса, й Оксану Мешко, в статті "Тоталітарне дисидентство" "добросердий" Глузман перекладає вину за загибель Василя Стуса з КДБ на Оксану Мешко. Прикриваючись посиланням на Валерія Шевчука, що розбалакує про цінність таланту і не навчився цінувати громадянської мужності ні Стусової, ні Оксани Мешко, без яких, як відомо, націю чекає загибель.

Вочевидь, це була реакція на посмертне нагородження Оксани Мешко 2006 року до 30-ліття Української Гельсінкської групи орденем "За Мужність" I ступеня.

Та торжество справедливості неминуче. Слава Україні! Слава Героям!

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
генеральний директор Національного
культурного центру України в Москві,
доктор історичних наук

УРОКИ НА ЗАВТРА

Як пише видатний шевченкознавець Юрій Барабаш, "для Шевченка "Московщина" — не просто такий собі "чужий край", сказати б, "не-батьківщина", це край ворожий, символічна назва імперії, втілення зловісної тоталітарної, бездушної сили, яка гнобить і особистість, і цілі народи. У тому числі, до речі, й народ російський..." Але ж Московщина — не Москва! Коли ж у Шевченковій поезії саме Москва звинувачена у нарузі над українською нацією? Виявляється, лише після першого відвідання міста на початку 1844 року.

Тоді, 19 лютого, Шевченко написав у Москві один-єдиний вірш, але то був "Чигрине, Чигрине...!" Вперше потрапивши в багату, процвітаючу, розкішно відбудовану після наполеонівського нашестя Москву, Шевченко відчув особливо гострий біль за бідний, занедбаний повітовий Чигирин, який був гідний іншої, високої долі. Бо Чигирин пам'ятав себе за Богдана Хмельницького сотенним містом, а потім — гетьманською резиденцією, фактично столицею України!

Від вірша, народженого у Москві, палахоче в національну свідомість Шевченковою жертвовною любов'ю до України:

*Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну.
.....
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.*

Отже, урок перший, як крик душі, не міг бути почутий у Москві, але вкрай важливий для нас, українців: **серце розірвати, але не проспати Україну.** Нині цей урок не менш актуальний, ніж у гіршому минулому.

В атмосфері бундючного першопрестольного міста поет особливо гостро відчув, що саме Москва (в тандемі з Варшавою) є виток і причиною бездержавності України, насаджування в українців історичного безпам'ятства, яке паралізує волю до боротьби за незалежність:

*Що ж на ниві уродилось??!
Уродила руга... руга...
Воли нашої отрута.*

Нагадаю, що руга — символ привабливості, тож московська отрута була підступно-запаморочливою, притуплююче-дурманною. Не піддатися їй міг тільки геній, і саме Шевченкові випало "запити з московської чаші московську отруту" за весь український народ.

У вірші "Чигрине, Чигрине..." Москву-місто не згадано, але вже в комедії "Сон" (1844) Шевченко покладає відповідальність за нищення України персонально на Москву:

*Тяжко мені
Витати над Невою.
України далекої,
Може, вже немає...
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу.*

Фактично поет звинувачує Москву в ураженні, говорячи нинішньою мовою, національного цивілізаційного коду.

У концептуальному "Великому льосі" (1845) гріховною була вже сама дорога гетьмана Богдана Хмельницького, який "іхав в Переяслав Москві присягати!..." Так само тяжким гріхом, який не пускає в рай, названо те, що дівчина "...Цареві московському Коня напоїла..." Ще одну важливу згадку про Москву зустрічаємо в "І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм..." (грудень 1845 року) в контексті гнівного за судження поетом тих перевертнів з українців, які на догоду московським панам, говорячи словами В'ячеслава Чорновола, "відкидалися від рідного народу, від його мови, культури, від його інтересів...": "Раби, подножки, грязь Москви..." Поет затаврував і тих українців, які "кров свою лили" за Москву й передали нащадкам "свої кайдани, свою славу".

Так, саме Шевченко записав у гену пам'ять української нації поетичну (історичну!) інформацію про те, що Москва стала символом російськогогноблення українців. І від цього нам нікуди не дітися. Бо, як справедливо вважає великий українець Іван Дзюба, росіянам і українцям ще далеко до спокійного, об'єктивного і справедливого в своїх моральних вимірах обговорення комплексу проблем "Україна — Росія". Цей бажаний рівень думання й оцінювання стане можливим лише в майбутньому, з досягненням Україною й Росією такого рівня рівноправності й добросусідськості, коли в одного з них загоїться рана на колишньому великодержавному тілі й він обживеться у власних межах без України, а в другого зникне побоювання перед рецидивом повернення до імперської поведінки. "Для всього свій час і година своя кожній справі під небом..."

А в чому Шевченків урок? Відомо, у чому: **"У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чіє краще, нехай судять люди".**

Та щоб справді жити нині за цією поетовою настановою, нам треба бути мудрими.

Як Шевченко! Адже його ставлення до Москви не вичерпувалося жорсткими поетичними максимами. Був ще "престольний град Москва", "блокаментне" місто "церков і дзвониць", місто красиве, привабливе й цікаве, яке Шевченко любив і знав, де мав чимало друзів і знайомих.

Усім цим поет завдячував передусім своєму другові Михайлу Щепкіну, в якого й жив два тижні у березні 1858 року. Досить сказати, що в московському щоденнику Шевченка названо понад 30 прізвищ. Із них вісім — це давні Шевченкові знайомі, зокрема Бодянский, Максимович, Мокрицький, Репніна, Щепкін. Крім того, поет назвав у щоденнику майже 30 прізвищ людей, з якими він уперше познайомився в Москві, серед них Аксакови, Афанасьєв, Бабст, Волконський, Забелін, Кетчер, Корш, Кронеберг, Крузе, Марія Максимович, Мін, Погодін, Станкевич, Хомяков, Чичерін, Шумський... А ще залишилися незгаданими Бартєнев, Галаган, Єлагіна...

Кобзареві оцінка цього феномену однозначна: **"Грешно роптати мене на судбу, що она затормозила мой поезд в Питер. В продолжение недели я здесь встретился и познакомился с такими людьми, с какими в продолжение многих лет не удалось бы встретиться".**

Сам Шевченко назвав своїх нових знайомих "московской учёно-литературной знаменитостью". І записав у щоденнику: **"И что это за очаровательная знаменитость!.. Я встретился и познакомился с ними, как с давно знакомыми родными людьми".**

На мій погляд, не буде перебільшенням сказати, що березневі дні 1858 року в Москві були для Шевченка щасливими. Вони стали яскравою концентрованою антитезою до тих сотень і тисяч страждених днів, які поет провів у засланні: "Нудьга, крик Мати Божа, яка нудьга сидіть склавши руки, і так сидіть дні, місяці і годи. О Господи, сохрани всякого чоловіка од такої живої смерті!"

У Москві буяло життя! І Шевченкові було вкрай важливо переконатися, що після десятиліття відірваності від цивілізації він стояв на рівні освіченості московських інтелектуалів, а широчінь його культурних інтересів і духовних запитів, творчий доробок і потужний потенціал українського генія вразили москвичів, дали змогу зустріти нових і справжніх друзів: **"В Москве более всего радовало меня то, что я встретил в просвещённых москвичих самое тёплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии".**

Звідси й випливає для нас урок про те, що маємо пам'ятати цей духовний вчи-

нок "освічених москвичів". Отже, й сьогодні необхідно залучати "московську вчено-літературну знаменитість" до творчої співпраці з Національним культурним центром України в Москві.

Безперечно, що не всі люди, з якими Шевченко спілкувався в Москві, поділяли його погляди, і геніальний українець добре бачив і знав, що не з усіма йому по дорозі. Проте Шевченко не спрощував людських стосунків, не зводив їх у побуті до національних і класових розмежувань. Тож і нам не слід цього робити. Та навчимося у поета поваги до іншої, навіть протилежної точки зору. Шевченко приятав з людьми, які були їй носіями, проте ніколи не заміщав свою любов до Батьківщини конформістською ввічливістю.

Про тектонічні зміни, що відбувалися у Шевченковій душі саме в Москві, свідчить такий факт. 18 березня 1858 року, перебуваючи в оселі Щепкіна, Тарас Григорович записав у щоденнику, що "скінчив переписування чи прощуджування своєї поезії" за 1847 рік. Ішлося і про знаменитий цикл "В казематі", в якому того дня Шевченко поміняв місцями вірші так, що весь цикл уперше і назавжди став закінчуватися вогненними рядками:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Лише після цього Шевченко поставив дату: "Москва. 1858. Марта 18".

Ось найголовніший урок, як українцям шануватися у Москві. Національний культурний центр України в Москві — **духовний наступник** саме такої, гідної Шевченкової присутності в російській столиці.

Воля Божа була у тому, що прах Шевченка доправлявся в Україну через Москву. Його домовину було встановлено 27 квітня Вікопомного 1861 року в церкві Тихона Амафунтського біля Арбатських воріт, де й відбували багатолюдну панахиду. Саме звідси 28 квітня поетову труну повезли на кінних дрогах в Україну. Тарас Шевченко назавжди залишив Старий Арбат, щоб залишитися тут назавжди...

Наступної весни виповниться 150 років відтоді. Ми пропонуємо здійснити у квітні 2011 року всенародний похід останнім шляхом Кобзаря з Москви в Україну, яким пройшла домовина з прахом Шевченка навесні 1861 року. Москва має зайняти ключове місце на російському відрізку походу, а в ній головні події мають відбутися у Національному культурному центрі та недалеко від нього — на тому місці, де була розташована церква святого Тихона.

КОБЗАР НА ВОЛИНІ

Євген ЦИМБАЛЮК,
Рівненська обл.

На Рівненщині є давня традиція — щороку в переддень Шевченківських свят передавати Кобзареву естафету від району до району. Цей захід став даниною пам'яті про перебування 1846 року генія українського народу на теренах Великої Волині, де молодий художник та етнограф за завданням Київської археографічної комісії здійснював замальовки культурно-історичних пам'яток. Із документальних джерел достеменно відомо лише одне: Кобзар побував у Почаєві. А ось які саме міста та містечка на території сучасної Рівненщини він відвідував, найінформативніші його російськомовні повісті "Варнак" та "Прогулянка із задоволенням і не без моралі". Зокрема, у "Варнаку" розповідається, як герой мандрує з Кременця до Новограда-Волинського: "Из Кременца пошёл я через село Вербы в Дубно, а из Дубно на Острог, Корець и на Новгород-Вольнский, на берега моей родной, моей прекрасной Случи". І хоч повість "Варнак" не належить до автобіографічних і головного героя аж ніяк не можна ототожнювати з автором, немає жодних підстав сумніватися, що Кобзар, їдучи із Кременця до Житомира, відвідав саме ці населені пункти.

Цей історичний маршрут і спонукав рівнян до Шевченківської естафети. Цьогорічним її центром обрано давнє місто Корець, до якого торік естафета перейшла від селища Гощі. А завершальним акордом корецької Шевченкіани стало літературно-мистецьке свято у районній центральній бібліотеці. Вона, до речі, розташована у колишньому графському маєтку, де, за версіями дослідників, зупинявся Тарас Шевченко під час волинської подорожі задля того, щоб змалювати руїни Корецького замку.

Участь у святі взяла делегація Рівненської обласної організації Національної спілки письменників України. З вуст представників красномовного письменства звучали роздуми про сутність Шевченкового слова та його повчальний вплив на нинішню реальність. З особливим піднесенням звучали Кобзареві твори у виконанні заслуженого артиста України Олексія Заворотнього, одного з найактивніших українських популяризаторів Шевченківської поезії.

Різноманіття талантів продемонстрували на святі господарі. Апогеєм урочистостей стала передача Шевченківської естафети. Вона — символічна, але протягом року наповнюватиметься новими заходами на знак пошани до Кобзарєвого слова.

Передача Шевченківської естафети від Корця до Радивилова: заступник голови Корецької райдержадміністрації Ігор Хоменчук, заступник голови Корецької районної ради Світлана Яковець, бібліотекар Корецької районної центральної бібліотеки Вікторія Кулінська (праворуч), заступник директора Радивилівської районної центральної бібліотеки Тетяна Соболюк і бібліотекар Радивилівської ЦРБ Людмила Войтишина (ліворуч).

Іван ЮЩУК,
професор

Продовження. Початок див. у ч. 2, 3, 5, 7, 9, 11, 13—16 за 2009 р., ч. 3, 5, 7, 9 за 2010 р.

Дієслова в майбутньому часі мають три форми:

- 1) просту (доконаний вид): *прочитаю, напишемо, послушають*;
- 2) складну (недоконаний вид): *читатиму, писатимемо, знатимуть*; цю форму називають ще не зовсім точно простою;
- 3) складену (недоконаний вид): *буду читати, будемо писати, будуть слухати*.

У дієслів у умовному й наказовому способі час не визначається.

Перевірте себе. Запишіть дієслова в три колонки залежно від того, у якому часі їх вжито: 1) у теперішньому; 2) у минулому; 3) у майбутньому. Дієслівні форми, у яких час не визначається, не випишуйте.

Озивається, стямився, вчоріє, забув, стихне, подумайте, дивуватимусь, сміється, скористалася, клубочаться, змерхне, шелестить, вернемося, кліпнув, смеркає, спитиметься, сюрчали, збагнула, хочете, підпадьомкатиме, допоміги, заїжджав, дякуємо.

Ключ. З других букв має скластися закінчення рядка (шість слів) з народної пісні: "Чом, чом ... ?"

2. Особи дієслова. Безособові дієслова

Дієслова в теперішньому і майбутньому часах змінюються за особами і числами.

Дієслово 1-ї особи можна пов'язати тільки з займенниками *я* (в однині) або *ми* (в множині): (*я*) *говорю, скажу, буду відповідати, співатиму*; (*ми*) *говоримо, скажемо, будемо відповідати, співатимемо*.

Дієслово 2-ї особи можна пов'язати тільки з займенником *ти* (в однині) або *ви* (в множині): (*ти*) *говориш, скажеш, будеш відповідати, співатимеш*; (*ви*) *говорите, скажете, будете відповідати, співатимете*.

Дієслово 3-ї особи можна пов'язати тільки з займенниками *він, вона, воно* (в однині) або *вони* (в множині): (*він*) *говорить, скаже, буде відповідати, співатиме*; (*вони*) *говорять, скажуть, будуть відповідати, співатимуть*.

Дієслова в минулому часі та в умовному способі змінюються за родами (в однині) і числами: *ріс, росла, росло, росли*. Особових форм у них нема.

Частина дієслів, змінюючись за способами й часами, не змінюється, проте, за особами, родами й числами. Їх називають **безособовими**. Вони вживаються тільки або у формі 3-ї особи однини, або у формі середнього роду: *світає — світає, світало, світатиме, світало б, нехай світає; щастить — щастить, щастило, буде щастити, щастило б, нехай щастить*.

УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПІДГОТОВКА ДО ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Таблиця 26

Число	Особа	I дієвідміна	II дієвідміна
Однина	1-а	<i>беру даю</i>	<i>біжу стою</i>
	2-а	<i>береш даєш</i>	<i>біжиш стоїш</i>
	3-я	<i>бере дає</i>	<i>біжить стоїть</i>
Множина	1-а	<i>беремо даємо</i>	<i>біжимо стоїмо</i>
	2-а	<i>берете даєте</i>	<i>біжете стоїте</i>
	3-я	<i>беруть дають</i>	<i>біжать стоять</i>

Таблиця 27

Число	Особа	дати	їсти	повісти
Однина	1-а	<i>дам</i>	<i>їм</i>	<i>повім</i>
	2-а	<i>даси</i>	<i>їси</i>	<i>повіси</i>
	3-я	<i>дасть</i>	<i>їсть</i>	<i>повість</i>
Множина	1-а	<i>дамо</i>	<i>їмо</i>	<i>повімо</i>
	2-а	<i>дасте</i>	<i>їсте</i>	<i>повісте</i>
	3-я	<i>дадуть</i>	<i>їдять</i>	—

Таблиця 28

Число	Особа	I дієвідміна		II дієвідміна	
		<i>гуркотати</i>	<i>слати</i>	<i>гуркотіти</i>	<i>стелити</i>
Однина	1-а	<i>гуркочу</i>	<i>стелю</i>	<i>гуркочу</i>	<i>стелю</i>
	2-а	<i>гуркочеш</i>	<i>стелеш</i>	<i>гуркотиш</i>	<i>стелиш</i>
	3-я	<i>гуркоче</i>	<i>стеле</i>	<i>гуркотить</i>	<i>стелить</i>
Множина	1-а	<i>гуркочемо</i>	<i>стелемо</i>	<i>гуркотимо</i>	<i>стелимо</i>
	2-а	<i>гуркочете</i>	<i>стелете</i>	<i>гуркотите</i>	<i>стелите</i>
	3-я	<i>гуркочуть</i>	<i>стелють</i>	<i>гуркотять</i>	<i>стелять</i>

Ці дієслова переважно означають:

- 1) явища природи: *світає, смеркає, похолодало*;
- 2) стан людини: *морозить, лихоманить, не спиться, кортить*;
- 3) уявлення про долю: *щастить, таланить, фортуновить*.

При безособових дієсловах підмета не буває. Вони виступають у ролі присудків у безособових реченнях.

Перевірте себе. Запишіть дієслова в три колонки залежно від того, у якій особі їх вжито: 1) у 1-й; 2) у 2-й; 3) у 3-й. Дієслівні форми, у яких особа не визначається, не випишуйте.

Спостерігаю, під'їжджає, спізниться, проколють, ойкнеш, думав, полишимо, бачать, знайдете, встигнемо, даси, оцінить, стверджую, дякують.

Ключ. З других букв має скластися початок вислову О. де Бальзака: "... — закон як мистецтва, так і життя".

3. Теперішній час і проста форма майбутнього часу. Дієвідмини

Дієслова в теперішньому часі і в простій формі майбутнього часу відмінюються однаково. Різниця між ними полягає тільки в тому, що в теперішньому часі дієслова завжди недоконаного виду, а в простій формі майбутнього — вони завжди доконаного виду: *вчу* (що роблю?) — *вивчу* (що зроблю?); *будуємо* (що робимо?) — *збудуємо* (що зробимо?).

Дієслова в теперішньому часі і в простій формі майбутнього часу (а також у формі активних дієприкметників і дієприслівників недоконаного виду) розрізняються за дієвідминами. В інших формах дієслова за дієвідминами не розрізняються.

Належність дієслова до тієї чи іншої дієвідмини визначається за голосними звуками в його особових закінченнях (див. табл. 26).

Дієвідмину дієслова можна визначити за будь-якою особою, крім 1-ї особи однини, у якій дієслова обох дієвідмін мають однакові закінчення.

До I дієвідмини належать дієслова, що в закінченнях усіх осіб,

крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, мають **е (є)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-уть (-ють)**.

До II дієвідмини належать дієслова, що в закінченнях усіх осіб, крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, мають **и (і)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-ать (-ять)**.

До жодної з цих дієвідмін не належать дієслова *дати, їсти* і дієслова на *-повісти* (*розповісти, відповідати*). Вони становлять архаїчну групу відмінювання. Їх, проте, не слід сплутувати з дієсловами *давати* (*даю, даєш...*) і *відповідати* (*відповідаю, відповідаєш...*), які належать до I дієвідмини.

Змінюються вони так (див. табл. 27).

Перевірте себе. 1. Орієнтуючись на закінчення, запишіть дієслова в дві колонки: 1) дієслова I дієвідмини; 2) дієслова II дієвідмини. Дієслова, які не належать до жодної з цих дієвідмін, не випишуйте.

Тішимося, питаємо, волочеш, стружеш, скреготиш, трапляється, точить, кричите, сіріють, розповіси, збережемо, хилиться, уникне, встелите, гноїть, кинете, роздасте, вившаря, сміять, змокнеш.

Ключ. З других букв мають скластися три слова, попушені у вислові французького філософа Ш. Монтеск'є: "Немає вищого поклонання, як бути ... багатьом людям".

Перевірте себе. 2. Вставте пропущені в закінченнях дієслів букви **е, є, и, і, ї**. Дієслова запишіть у дві колонки: 1) зі вставленими буквами **е, є**; 2) зі вставленими буквами **и, і, ї**.

Збира..ться, каж..мо, спровад..мо, очіку..те, потривож..ш, пиш..ш, звар..те, чист..ш, змож..мо, онов..ться, унад..ться, вір..мо, бор..ться, туж..ш, зчеш..те, зневір..теш, виправ..ться, пошл..мо, скроп..мо, бач..ш, оглян..шся, сто..те, сид..мо, доглян..те.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову голландського філософа Б. Спінози: "Знаючи свої вади, ми..."

4. Визначення дієвідмини дієслова за неозначеною формою
Безпохибно дієвідмину дієслова можна визначити за основою інфінітива (неозначена форма без су-

фікса **-ти**: *писа-ти, говори-ти, умі-ти*).

Якщо основа інфінітива закінчується суфіксами **-і-, -и-** або після шиплячого **-а-** і цей суфікс у 1-й особі однини випадає, то дієслово належить до II дієвідмини, тобто в особових закінченнях пишемо букву **и (і)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-ать (-ять)**.

Наприклад, дієслова *летіти — лечу, гоїти — гою, ходити — ходжу, мовчати — мовчу* (у них є відповідні суфікси, і вони випадають) належать до II дієвідмини, тобто в особових закінченнях пишемо букву **и (і)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-ать (-ять)**.

І навпаки, якщо нема відповідних суфіксів або вони є, але не випадають, то дієслово належить до I дієвідмини, тобто в особових закінченнях пишемо букву **е (є)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-уть (-ють)**.

Наприклад, дієслова *нести, полоти, шугнути, писати* (нема відповідних суфіксів), *радіти — радію, бажати — бажаю* (такі суфікси є, але не випадають) належать до I дієвідмини.

У дієсловах *бити, шити, мити, лити, пити, вити, рити, жати, почати* і под. звуки **и** та **а** не є суфіксами (це частина кореня), тому вони належать до I дієвідмини.

Із цих правил є винятки:
1) дієслова *хотіти, сопіти, ревіти, іржати* (хоч у них є відповідні суфікси і вони випадають) належать до I дієвідмини;

2) дієслова *бігти, боятися, стояти, слати* (хоч у них нема відповідних суфіксів) належать до II дієвідмини.

Буває, що дієслова, однакові за значенням і майже однакові за звучанням, але з різними суфіксами, належать до різних дієвідмін і, отже, по-різному змінюються (див. табл. 28).

Так само до різних відмін належать і по-різному змінюються пари дієслів *клекотати — клекотіти, бурмотати — бурмотіти, брязкотати — брязкотіти, хроптіти — хроптіти, краяти — кроїти, волокти — волочити* тощо.

Перевірте себе. Запишіть дієслова в дві колонки: 1) дієслова I дієвідмини; 2) дієслова II дієвідмини. *Святувати, вивчати, знаходи-*

ти, ненавидіти, стояти, схотіти, белькотіти, цокотати, оснастити, одягатися, бачити, миготати, стрінути, змінити, сьорбати, деренчати.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову давньоримського письменника Публія Теренція: "Якщо двоє роблять те саме, ..."

5. Чергування приголосних у дієсловах

При змінюванні дієслів у теперішньому часі і простій формі майбутнього деякі приголосні чергуються. Це відбувається відповідно до правил чергування приголосних (**г—з—ж, к—ц—ч, х—с—ш, д—дж, зд—ждж, т—ч, ст—щ, ск—ш**). При цьому спостерігається така закономірність.

У дієсловах I дієвідмини чергування приголосних відбувається в усіх особах, наприклад: *стерегти — стережу, стережеш ... стережуть; казати — кажу, кажеш ... кажуть; хотіти — хочу, хочеш ... хочуть*;

У дієсловах II дієвідмини чергування приголосних відбувається тільки в 1-й особі однини, наприклад: *водити — воджу, водиш ... водять; їздити — їжджу, їздиш ... їздять; платити — плачу, платиш ... платять*.

У дієслові *бігти* чергування **г—ж** відбувається в усіх особах: *біжу, біжиш, біжить, біжимо, біжете, біжать*.

У дієсловах II дієвідмини, основа яких кінчається на губний звук (**б, п, в, м, ф**), у 1-й особі однини і 3-й особі множини перед закінченням з'являється м'який **л**, наприклад: *ловити — ловлю, ловиш ... ловлять; любити — люблю, любиш ... люблять*.

Якщо такий звук **л** з'являється в дієсловах I дієвідмини, то він зберігається в усіх особах: *сипати — сиплю, сиплеш ... сиплете, сиплють; клепати — клеплю, клеплеш...* (і клепаю, клепаєш).

Перевірте себе. Запишіть дієслова в дві колонки: 1) ті, у яких чергування приголосних відбувається тільки в 1-й особі однини; 2) ті, у яких чергування приголосних відбувається в усіх особах.

Знаходити, запросити, одписати, упередити, могти, обв'язати, лопотіти, свистіти, брязкотати, вносити, полоскати, стоптати, реготіти, внадитися, побігти, затупотіти, сьоркотати.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову Є. Сверстюка: "Віра в Україну мусить бути ..."

УРОК 29.

МАЙБУТНІЙ І МИНУЛИЙ ЧАСИ. УМОВНИЙ І НАКАЗОВИЙ СПОСОБИ

1. Складна і складена форми майбутнього часу.
2. Минулий час.
3. Умовний спосіб.
4. Наказовий спосіб.

1. Складна і складена форми майбутнього часу

Складна і складена форми майбутнього часу мають однакове значення. Їх нерідко вживають упереміш, щоб уникнути одноманітності: *Я бачу наперед себе ціле покоління таких молодих сил, що будуть, як орли, облігати нашу країну і шукатимуть для неї простору* (В. Стефаник).

Складна форма майбутнього часу утворюється додаванням особових форм дієслова (*й*)няти до неозначеної форми дієслова недоконаного виду, наприклад: *радіти + му = радітиму, радіти + меш = радітимеш, радіти + ме = радітиме, радіти + мемо = радітимемо, радіти + мете = радітимете, радіти + муть = радітимуть*.

Тому в складній формі майбутнього часу перед **-му, -меш... -муть** після **т** завжди пишеться буква **и** (як в неозначеній формі): *учитиму, відповідатимеш, знатиме, вважатимемо, оволодіватимете*.

Складена форма майбутнього часу утворюється поєднанням особових форм дієслова *бути* в майбутньому часі з неозначеною формою дієслова недоконаного виду, наприклад: *буду писати, будеш писати, буде писати, будемо писати, будете писати, будуть писати*.

2. Минулий час

Дієслова в минулому часі змінюються за родами (в однині) та числами.

Форми минулого часу творяться від основи інфінітива (неозначена форма дієслова без суфікса **-ти**):

1) для чоловічого роду за допомогою формотворчого суфікса **-в** або без нього, якщо основа закінчується на приголосний: *читав, мандрував, побіг, виповз, зати*;

2) для інших родів і для множини за допомогою формотворчого суфікса **-л-** та закінчень **-а, -о, -и**: *мандрувала, мандрувало, мандрували; затила, затило, затили; синіла, синіло, синіли*.

Чергування **о—і, е—і** відбувається тільки в чоловічому роді: *нес-ти — ніс, але несла; вез-ти — віз, але везла; мог-ти — міг, але могла*.

3. Умовний спосіб

В умовному способі розрізняється рід (в однині) і число. Часових форм умовний спосіб не має.

Форми умовного способу дієслів творяться від минулого часу (рідше — від інфінітива) за допомогою частки *би* (*б*), яка пишеться окремо і в реченні може стояти після будь-якого повнозначного слова. Якщо в реченні підряд вжито кілька дієслів в умовному способі, то частка *би* (*б*) не обов'язково повторювати при кожному з них.

Форма *би* вживається після приголосних, *б* — після голосних звуків.

Наприклад: 1. *Ні, Марко не такий. Він, як бурчак, рвав би каміння, рив береги, з корінням виверт-тав би дерева* (М. Коцюбинський). 2. *Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золоту арфу, — в ній все було б ясне — і струни, й гуки* (Леся Українка).

4. Наказовий спосіб

Наказовий спосіб має три спеціальні форми: 2-у особу однини (*вчи, клич*), 1-у і 2-у особи множини (*вчімо, кличмо; вчїть, кличте*). Часових форм наказовий спосіб не має.

Форми наказового способу дієслів творяться від основи теперішнього часу (основа 3-ї особи однини: *каж-е, нес-е, співай-е, сид-ить, лет-ить*). Є два типи творення форм наказового способу.

Перший тип: у 2-й особі однини даємо теперішнього часу додаємо закінчення **-и**, яке буває під наголосом або після збігу кількох приголосних: *кажи, неси, вези, сиди, лети, стережися, стелися, підкресли, провітри, крикни*.

Закінчення **-и** зберігається й тоді, коли наголос переходить на префікс **ви-**: *пиши — випиши, бери — вибери*.

Такі дієслова у 1-й особі множини приймають закінчення **-імо**, у

2-й особі множини — закінчення **-іть**: *кажімо, кажіть; стережімося, стережіться; підкреслимо, підкресли-ть; випишімо, випишіть; вибіжімо, вибіжіть*.

Другий тип: у 2-й особі однини дієслово має чисту основу, кінцевий приголосний якої, де це можливо (тобто якщо це зубний приголосний), пом'якшується: *кинь, карауль, переходь, злязь, піднось, підносься, працюй, поспішай, постав, затам, насип, їж, забезпеч, повір*.

Такі дієслова у 1-й особі множини приймають закінчення **-мо**, у 2-й особі множини — закінчення **-те** (причому м'який знак перед цими закінченнями зберігається): *киньмо, киньте; переходьмо, переходьте; підносьмо, підносьте; працюймо, працюйте; затаймо, затайте; забезпечмо, забезпечте; повірмо, повірте*.

Наказовий спосіб для 1-ї і 3-ї особи однини та 3-ї особи множини твориться додаванням до дієслова в теперішньому часі або в простій формі майбутнього часу частки *хай* (*нехай*): *хай піду, хай піде, хай підуть; хай співаю, хай співає, хай співають* (див. табл. 29).

Перевірте себе. 1. Дієслова поставте в 2-й особі однини наказового способу й запишіть у дві колонки: 1) з м'яким знаком укінці; 2) без м'якого знака.

Зволожити, заправити, квасити, зготувати, поглянути, вносити, повідомити, зморщити, вірити, вимітити.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову давньорарбського письменника Аль-Харізі: “Де мало слів, там...”

Перевірте себе. 2. Запишіть у дві колонки дієслова: 1) у наказовому способі; 2) у дійсному способі.

Озеленимо, сточить, кричить, навчить, летімо, збережімо, зворушить, навчїть, ляцить, зворушіть, узагальнимо, зачепить, сушіть, озеленімо, зліпїть, вивчімо, сточить, скажімо, запишіть, вивчимо.

Ключ. З других букв має скластися закінчення прислів'я: “Перш ніж шити, ...”

УРОК 30.

ДІЄПРИКМЕТНИК І ФОРМА НА -НО, -ТО

1. Дієприкметник як форма дієслова. 2. Активні дієприкметники. Творення і вживання їх. 3. Пасивні дієприкметники. Творення їх. 4. Правопис і відмінювання дієприкметників. 5. Безособова форма дієслова на **-но, -то**.

1. Дієприкметник як форма дієслова

Дієприкметник — це форма дієслова, яка поєднує в собі дієслівні ознаки з прикметниковими.

З одного боку, дієприкметник називає **дію**, має вид, буває перехідним (пасивний) або неперехідним (активний). Наприклад, дієприкметник *співаючий* (птах) указує на дію — (птах) *співає*, має недоконаний вид і є неперехідним; дієприкметник *спійманий* (птах) указує на дію — *спіймали* (птаха), має доконаний вид і є перехідним.

З другого боку, дієприкметник називає **ознаку** предмета, має рід, число і відмінок. Напри-

клад, дієприкметник *достигле* (яблуко) вказує на ознаку — відповідає на питання *яке?* — і стоїть у називному відмінку однини середнього роду.

Дієприкметник у реченні виконує ту саму функцію, що й прикметник, тобто виступає в ролі означення (Я хочу бачити світ **розплющеними** очима. — І. Драч) або іменної частини складеного присудка (Хата **посипана** зеленою пахучою травою, кутки **обставлені** клечаням. — Ю. Яновський).

Дієприкметник разом із залежними словами становить дієприкметниковий зворот. Наприклад: *А очі — як дві волошки, розквітлі на цілий світ* (І. Гнатюк).

Іноді дієприкметники можуть втрачати дієслівні ознаки й переходити в прикметники та іменники. Наприклад, у висловах *вихована людина, розвинуте суспільство, сушені ягоди* колишні дієприкметники вказують на постійні ознаки, а на дію не вказують. Отже, це вже прикметники, а не дієприкметники. У реченні *Поранений підвієся* слово *поранений* виступає в значенні іменника.

За значенням дієприкметники поділяються на активні і пасивні. І ті і ті бувають доконаного й недоконаного виду.

Перевірте себе. Запишіть у дві колонки дієприкметники: 1) доконаного виду; 2) недоконаного виду. Прикметників не випишуйте.

Скривджений, думающий, змальований, кипучий, прогнилий, вирощений, охлялий, лежачий, незбагнений, знающий, стиснутий, гнилий, задубілий, міцніючий.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову Л. Костенко: “І скаже світ: — Ти...”

2. Активні дієприкметники. Творення і вживання їх

Активні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією **того самого предмета**. Порівняйте: *працюючий робітник — робітник працює; погасле вогнище — вогнище погасло*.

Активні дієприкметники творяться від неперехідних дієслів, а саме:

1) **активні дієприкметники доконаного виду** (їх ще неправо-мірно називають дієприкметниками минулого часу) творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-** і відповідних закінчень, наприклад: *обважніти — обважнілий, прогнати — прогнилий, опастися — опалий*. Причому суфікс **-ну-**, як правило, випадає: *зів'яну-*

ти — зів'ялий, промокнути — промоклий.

2) **активні дієприкметники недоконаного виду** (їх ще неправо-мірно називають дієприкметниками теперішнього часу) творяться від основи теперішнього часу (3-я особа множини) за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-)** — для I дієвідміни і **-ач- (-яч-)** — для II дієвідміни та відповідних закінчень, наприклад: *режуть — режущий; лежать — лежачий; бажають — бажаючий; сидять — сидячий*.

Активні дієприкметники недоконаного виду (на **-учий, -ачий**) утворюються значно рідше, ніж пасивні, і ще рідше вживаються.

Наприклад, не можна сказати “Чубенко подумав про **сидячих** в окопах”. Тут замість дієприкметника доцільно вжити підрядне означальне речення: *Чубенко подумав про тих, що сиділи в окопах* (Ю. Яновський).

Не відповідає нормам української мови і вислів “Гуляє містом дика хуґа, **висвистуюча, дико кричача**”. У цьому реченні замість дієприкметників можна використати дієприслівники: *Гуляє містом дика хуґа, висвистуючи, дико кричачи* (М. Бажан).

Іноді в такому випадку варто вжити просто дієслово в способів формі. Природно буде сказати: *Здалеку долинає журавлине курликання й завмирає в ранковій тиші, а не “Здалеку долинає журавлине курликання, завмираюче в ранковій тиші”*.

Частіше активні дієприкметники недоконаного виду використовуються в науковій літературі у складі термінів: *блукаючий нерв, ведуче колесо, резонуюча камера, ріжучий диск, діючий вулкан, тонізуючі речовини*. Але й тут їх намагаються уникнути: замість “оточуюче середовище” кажуть *навколишнє середовище, довкілля*; замість “ріжучий інструмент” — *різальний інструмент*; замість “спрямовуюча рейка” — *напрямна рейка* тощо.

Перевірте себе. 1. Утворіть активні дієприкметники й запишіть у дві колонки: 1) із суфіксом **-уч- (-юч-)**; 2) із суфіксом **-ач- (-яч-)**.

Колоти, збільшувати, свистіти, джеркотіти, сокотати, зв'язувати, сидіти, стояти, в'янути, узагальнювати, скакати, стриміти, вірити, тихнути.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову Е. Хемінґує: “Кожний, хто ходить по землі, має свої...”

Перевірте себе. 2. Утворіть активні дієприкметники й запишіть у дві колонки: 1) дієприкметники недоконаного виду; 2) дієприкметники доконаного виду.

Прогіркнути, розтанути, знати, вести, обважніти, іскрити, сліпити, вигоріти, стихнути, сіріти, удосконалювати, видужати.

Ключ. З других букв мають скластися слова, пропущені у вислові давньогрецького філософа

Таблиця 30

Суфікси дієприкметників		
активних		пасивних доконаного й недоконаного виду
недоконаного виду	доконаного виду	
-уч- (-юч-) — I дієвідміна	-л-	-(а)н-, -ен-, -т-
-ач- (-яч-) — II дієвідміна		

Таблиця 31

Відмінки	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>танучий</i>	<i>тануче</i>	<i>тануча</i>	<i>танучі</i>
Р.	<i>танучого</i>			<i>танучої</i>
Д.	<i>танучому</i>			<i>танучій</i>
З.	як у Н. або Р.	<i>тануче</i>	<i>танучу</i>	як у Н. або Р.
О.	<i>танучим</i>			<i>танучою</i>
М.	<i>(на) танучому/ -ім</i>			<i>танучий</i>

Епітета: “Чого ..., того не чини навіть у думках”.

3. Пасивні дієприкметники. Творення їх

Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією **іншого предмета**. Порівняйте: *преміюваний робітник — робітника преміювали; погашене вогнище — хтось погасив вогнище*.

Крім того, пасивні дієприкметники можуть називати ознаку предмета, зумовлену зворотною дією того самого предмета. Порівняйте: *умитий хлопечь — хлопечь сам умився* (і *хтось умив хлопця*), *відірваний листок — листок сам відірвався* (і *хтось відірвав листок*).

Пасивні дієприкметники доконаного й недоконаного виду творяться від перехідних дієслів:

1) якщо основа інфінітива закінчується на **-а**, то за допомогою суфікса **-н-** та відповідних закінчень: *написати — написаний, спилити — спилений, обговорювати — обговорюваний*;

2) якщо основа інфінітива закінчується не на **-а**, то до основи 1-ї особи однини додається суфікс **-ен-** і відповідні закінчення: *обгороджу — обгороджений, скошу — скошений, заплачу — заплачений, мелю — мелений*;

3) рідко за допомогою суфікса **-т-** і відповідних закінчень: *розбити — розбитий, терти — тертий, розвинути — розвинутий* (і *розвинений*) (див. табл. 30).

Перевірте себе. 1. Запишіть у дві колонки дієприкметники: 1) пасивні; 2) активні.

Знемагаючий, заціпенілий, зсунутий, зчорнілий, побілений, гуркочучий, оживаючий, знайдений, киплячий, знепритомнілий, оцінений, переписаний, діючий.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову Т. Шевченка: “Не гріє ...”

Перевірте себе. 2. Утворіть пасивні дієприкметники й запишіть у дві колонки 1) із суфіксом **-ан-**; 2) із суфіксом **-ен-**.

Ознаменувати, оснастити, звести, загалювати, знервувати, попередити, об'їздити, надумати, вшанувати, позолотити, купувати, удосконалити, купити.

Ключ. З других букв має скластися продовження слів гімну: “Душу й тіло ми положим ...”

4. Правопис і відмінювання дієприкметників

У суфіксах пасивних дієприкметників:

1) ніколи не пишеться буква **и**, а тільки **е**: *заборонити — заборонений, побілити — побілений, натрудити — натруджений, розвинути — розвинений*;

2) ніколи не подвоюється буква **н**: *вихований, заспокоєний, обладнаний*.

Усі дієприкметники відмінюються, як прикметники твердої групи (див. табл. 31).

Далі буде.

Таблиця 29

Число	Особа	Під наголосом та після збігу приголосних	В інших випадках з кінцевим зубним	В інших випадках з кінцевим незубним
Однина	2-а	<i>скажи</i>	<i>стань</i>	<i>пробач</i>
Множина	1-а	<i>скажімо</i>	<i>станьмо</i>	<i>пробачмо</i>
Множина	2-а	<i>скажіть</i>	<i>станьте</i>	<i>пробачте</i>

«ВІДРОДИМО ЗАБУТИЙ ЖАНР»

Днями відбулася урочиста церемонія нагородження переможців, лауреатів і володарів особливої відзнаки Третього всеукраїнського конкурсу сучасної радіоп'єси “Відродимо забутий жанр”.

Надія Гуменюк, авторка двох радіоп'єс, що перемогли в радіоконкурсі

“З апочаткувавши цю мистецьку акцію і поставивши вже понад два десятки радіоп'єс фіналістів попередніх конкурсів, можемо впевнено сказати: проект нам вдався, в нього є перспектива. Зрештою, тенденції у світовій радіожурналістиці нині такі, що радіоп'єса, як ніколи, на часі, — наголосив голова журі Конкурсу, президент НРКУ Віктор

Набрusco. — В Україні й у колишньому Радянському Союзі цей унікальний жанр упродовж десятиліть був якщо не заборонений, то принаймні небажаний і непропагований. Нищили не лише радіожанр, а і його творців...

Щодо робіт Третього конкурсу, то п'єси-фіналісти — це вже повноцінні радіоп'єси з усіма ознаками жанру.

Знаково, що серед переможців і дипломантів Третього конкурсу — не лише кияни, а й представники майже всіх регіонів України. Маємо навіть одну радіоп'єсу зі Словаччини, з Пряшівщини. Автори — від 14-ти років до поважного віку. Фах — письменники, журналісти, вчителі, інженери, студенти, школярі. Тематика радіоп'єс — усе те, чим живемо сьогодні. Іван Кидрук із Рівного став володарем першої премії з радіоп'єсою “Політик і психіатр”. Це вір про наше непросте сьогодні з його нескінченними виборами і суцільною заполітизованістю. Але не це було визначальним під час голосування членів журі. Художня довершеність твору — ось що було головним! Ми шукаємо і знаходимо таланти по всій Україні. Поза будь-яким сумнівом, деякі з поставле-

них нами радіоп'єс через багато років вважатимуть класикою української національної радіодраматургії”.

Святковий захід відбувся у Великій студії Концертно-студійного комплексу Національної радіокомпанії України. Канал духовного відродження Українського радіо “Культура” провів пряму трансляцію дійства. У програмі були яскраві фрагменти радіоп'єс переможців Третього конкурсу, привітання і виступи визначних митців національної культури: народних артистів України Лариси Хоролець, Раїси Недашківської, Лариси Кадирової, Тари Стратієнко, Олександра Биструшкіна, Василя Бокоча, заслуженої артистки України Наталії Ніколаїшин, артистів Дарини Сумської, Тараса Постнікова, а також оркестру народної та популярної музики Національної радіокомпанії України під орудою народного артиста України Святослава Литвиненка. Ведучі — лауреат Шевченківської премії народна артистка України Наталія Сумська і журналіст Костянтин Левицький.

Лауреат I премії Іван Кидрук

Інформація радіо “Культура”
Фото Ксенії ГЛАДИШЕВОЇ

Велика студія, де відбуваються знамениті вечори радіо “Культура”

Віце-президент НРКУ Леонтій Даценко + організатор та ініціатор конкурсу, разом із Ларисою Хоролець (праворуч) вітають письменницю Марину Павленко

СЛОВО Прогвіти

ТИЖНЕВИК ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АНОНС

ПЕРЕДПЛАТА—2010

Ви — зі “Словом Прогвіти”, бо це — ваша газета!

Вартість передплати (з доставкою і поштовими витратами):

на рік 50 грн 34 коп. на півроку 25 грн 77 коп.
на 3 місяці 13 грн 71 коп. на 1 місяць 4 грн 77 коп.

Поштовий індекс — 30617, сторінка 60 в “Каталозі”

Засновник:
Всеукраїнське
товариство “Прогвіта”
імені Тараса Шевченка
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 4066
від 02.03.2000 р.

Шеф-редактор
Павло МОВЧАН

Головний редактор
Любов ГОЛОТА

Редколегія
Любов ГОЛОТА (голова),
Ярема ГОЯН,
Павло МОВЧАН,
Олександр ПОНОМАРІВ,
Іван ЮЩУК

Заступники головного редактора

Петро АНТОНЕНКО
279-49-47,
Євген БУКЕТ
279-39-55

Заступник головного редактора

з виробничих питань
Наталія СКРИННИК
278-01-30 (тел/факс)

Відповідальний секретар
Ірина ШЕВЧУК

Відділ культури
Сергій КЛИМКО
279-49-47

Відділ просвітянської роботи

Надія КИР'ЯН
270-55-57

Відділ коректури

Олена ШУЛЬГА
278-63-69

Комп'ютерна верстка

Ірина ШЕВЧУК,
Олег БЕССЬКИЙ
278-63-69

Черговий редактор
Петро АНТОНЕНКО

Бухгалтерія
279-41-46

Адреса редакції:
вул. Хрещатик, 10-Б,
м. Київ, 01001

E-mail: slovo_prosvity@ukr.net
http://slovo-prosvity.org

Видруковано з готових
фотоформ на комбінаті
“Преса України” у середу.
Зам. № 3301210
Наклад у березні — 27 500

Листування з читачами —
тільки на сторінках газети.
Відповідальність за достовірність
інформації несуть автори.
Редакція залишає за собою право
редагування та скорочення текстів.

Редакція не завжди поділяє
погляди своїх авторів.
При використанні наших публікацій
поширення на “Слово Прогвіти”
обов'язкове.

Індекс газети
“Слово Прогвіти” — 30617
Передплатна ціна, враховуючи
поштові послуги:
на місяць — 4,77 грн.
на 3 місяці — 13,71 грн.

